

Stjepan Damjanović

BROZOVO POZNAVANJE SLAVENSKE I HRVATSKE JEZIČNE STARINE

AKADEMIKU PETRU ŠIMUNOVIĆU ZA SEDAMDESETI ROĐENDAN

---

dr. Stjepan Damjanović, Filozofski fakultet, Zagreb, izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42-05 (Broz, J.) 811.16 (091)

Ivan Broz (1852 - 1893) poznat je stručnoj javnosti najviše po svom Hrvatskom pravopisu (1892) i po Rječniku hrvatskoga jezika I - II (1901), ali on je u svom kratkom životu ostvario i druga važna djela. U ovom se tekstu govori o njegovu razumijevanju slavenske i hrvatske jezične prošlosti, analizira se njegov gimnazijski udžbenik staroslavenskoga Oblici jezika staroga slovenskoga (1889. i još šest izdanja) te o djelcu Mali azbukvar za pravilno i jednolično čitanje glagoljice u novih crkvenih knjigah po hrvatskoj recenziji (1894) koje hrvatska filologija s nepravom često pripisuje Dragutinu Antunu Parčiću.

Ključne riječi: staroslavenski jezik, starohrvatski jezik, povijest slavistike, Ivan Broz

Na početku svoje monografije o Ivanu Brozu Zlatko Vince piše da Broz ne spada u najvažnije hrvatske filologe 19. stoljeća, "ali malo je tko kao Broz stekao toliko simpatija i u svoje vrijeme i nekoliko naraštaja nakon svoje smrti."¹ Tu je svoju tvrdnju Vince osnažio brojnim navodima, a razloge za Brozovu popularnost vidi u ganuću zbog prerane njegove smrti ("na sam Božić"), ali i u njegovu značaju jer bio je "...anima candida, duša bijela kao snijeg, duša čista. Takva vam je duša bio I. Broz: bez zlobe, kao dobro dijete, radljiv kao pčela, dobar kao dobar dan, iskren

---

¹ Zlatko Vince, *Ivan Broz, Kritički portreti hrvatskih slavista*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1992, str. 9.

prijatelj svojim drugovima, očinski prijatelj mladeži...² Za našu će temu, uvodno, najbolje poslužiti Musičeve riječi: "Kao učitelj sav je gorio od želje, da bi učenike svoje što bolje naučio hrvatski. Pa je i uspijevao. Onaj zanos, kojim je bilo zadahnuto poučavanje Brozovo, prelazio je i na učenike njegove, te su rado učili. Tražio nije mnogo. S osobitim je taktom umio odabrati ono, što je glavno, te svakako valja da se zna. A to je tražio strogo."³ Ta njegova želja da se hrvatski jezik u školama poučava temeljito tjerala ga je da se uključi u pisanje školskih udžbenika: tako je 1888. zajedno s Hugom Badalićem priredio drugo izdanje Petračićeve *Hrvatske čitanke za više razrede srednjih učilišta*, a naredne 1889. napisao je *Padeži s prijedlozima*, poglavlje za drugo izdanje Divkovićeve *Hrvatske sintakse za školu*. Ipak, najvažniji su njegov-udžbenički prinos *Oblici jezika staroga slovenskoga* za VII. i VIII. razred gimnazije. Otišao je 1889. i ima dodatak "o postanju oblika jezika hrvatskoga ili srbskoga". Udžbenik je doživio još šest izdanja: 1896, 1900, 1905, 1911, 1918, 1923. Od drugoga izdanja, onoga iz 1896 (tada je Broz već tri godine u grobu) knjigu je priređivao Stjepan Bosanac, ali mijenjao je samo sitnice, a u dijelu o povijesti hrvatskih oblika dodao neke Šurminove intervencije. Dakle iz Brozova je udžbenika preko trideset naraštaja hrvatskih gimnazijalaca učilo staroslavenski i upoznavalo se s osnovama povijesti hrvatskoga jezika, pa unekoliko (više iz Šurminovih dodataka) i s najmarkantnijim osobinama hrvatskih dijalekata. Taj udžbenik nije jedini svjedok Brozove upućenosti u paleoslavističku i paleokroatističku problematiku. On je, kao što je poznato, napisao i *Crtice iz hrvatske književnosti*⁴, koje su izazvale brojne osvrte i koje su i u naše vrijeme vrlo kompetentno analizirane i vrednovane⁵ pa im

² Stj. Senc, *D. Ivan Broz, "Hrvatski učitelj"* 3, god. XVIII, Zagreb 1894.

³ Dr. A. Musić, *Dr. Ivan Broz, "Vienac"*, tečaj XXVI, br. 29, str. 466.

⁴ *Crtice iz hrvatske književnosti*. Izdala Hrvatska Matica. Sveska 1. Uvod u književnost. 1886. Sveska 2. Prvo doba: Crkvena književnost. 1888.

⁵ Eduard Hercigonja, *Nad iskonom hrvatske knjige*, SNL, Zagreb 1983. U poglavlju *Hrvatskoglagojsko srednjovjekovlje u književnoj historiografiji* (str. 11 - 157), na str. 30 - 33 podrobno se govori o Brozovim *Criticama* pa se kaže da ni Broz ni Šurmin "...nisu, uglavnom, uspjeli ... otići dalje od insistiranja na tezi o nacionalno-kulturnoj, vjersko-prosvjetiteljskoj ulozi književnog djela našeg srednjovjekovlja, od filološke registracije i klasifikacije već manje-više dobro poznatih činjenica: bez sustavnog praćenja razvojnih osobitosti na polumilenijskom protegu hrvatske srednjovjekovne jezično-književne vertikale, bez estetičkoga osjećanja za predmet..." Drukčije su reagirali Brozovi suvremenici. Ivan Filipović (*Književna smotra* V- 8, Zagreb 1887, str. 68 - 69) pozdravlja početak pisanja "sustavno sastavljene kritične povijesti naše književnosti", ali malo govori o njezinim znanstveno-stručnim dosezima: važno mu je da Broz drži Hrvate i Srbe jednim narodom, da vuje protiv književnika koji se nemarno odnose spram jezika itd. Dobar dio svojega osvrta Jovan Živanović (*Kolo* I- 23, Beograd 1889, str. 373) posvećuje popravljaju Brozova jezika za koji inače kaže: "Osim svega ovoga imamo još spomenuti u pohvalu ove knjige da je napisana čistim, pravilnim i lepim jezikom srpskim Pisac potpuno vlada jezikom srpskim." Opsežno se na knjigu osvrnuo i Tomo Maretić, hvaleći je, ali i predlažući popravke koje se malo tiču vrednovanja književne baštine. Uostalom, upravo je u tom osvrtu Maretić napisao "... i u pisca inače dosadnoga, kakav je n. pr. Marko Marulić, za koga su svi složni, koji su ga čitali, da mu ne stoji pjesnička vrijednost visoko iznad ništice" (*Rad JAZU* XXI, Zagreb 1988, 225 - 240)

nećemo u ovom radu posvetiti pažnju. Treće djelo iz te skupine zove se *Mali azbukvar za pravilno i jednolično čitanje glagoljice u novih crkvenih knjigah po hrvatskoj recenziji*. Otišuo ga je 1894. u Rimu (u tiskari Zbora za širenje vjere) Dragutin Parčić pa je to izazvalo zabunu koja do danas traje: i naši suvremeni filolozi, s iznimkom Mihovila Bolonića i Zlatka Vincea, pripisuju taj tekst Dragutinu Parčiću⁶ jer nisu primijetili Parčićevu opasku pri kraju (na 10. stranici) koja glasi: "Svakomu svoje. Ove bilješke sgotovio je bio malo prije smrti pok. Dr. I. Broz po želji presv. bisk. J. Posilovića, pak se evo sad objelodanjuju uz male promjene veleuč. Radetića sjemeništnoga Profesora u Senju, čemu sam ja još uz koju opazku i razjašnjenje nješto pridodao. U Rimu na staro Cirilovo 1894. Dragutin. A. Parčić, Kanonik pri sv. Jerolimu". Pripomena Parčićeva ne ostavlja nikakve dvojbe čije je spomenuto djelce, a i sam naslov *Svakomu svoje* ukazuje na Parčićevu želju da se zna da je Broz autor. Nadam se da će moj tekst pomoći da se pogreška više ne ponavlja.

Oblici jezika staroga slovenskoga (1889) namijenjeni su učenicima dvaju završnih gimnazijskih razreda koji su učili staroslavenski jezik po odluci Visoke kraljevske zemaljske vlade od 30. kolovoza 1886. Priređujući taj udžbenik Ivan Broz se služio najviše drugim izdanjem Leskienove gramatike staroslavenskoga jezika⁷, koju su tada i Rusi držali najboljim udžbenikom prvoga slavenskoga književnoga jezika, zatim Miklošičevom poredbenom slavenskom gramatikom⁸, a obrađujući hrvatsku i srpsku povijesnu morfologiju oslonio se na Daničića.⁹ Jasno je, dakle, da se ne može govoriti o originalnom Brozovu znanstvenom doprinosu proučavanju staroslavenskoga jezika, ali se može analizirati njegovo razumijevanje problematike i njegova sposobnost uobličavanja dostignutih spoznaja, što je za kvalitetu udžbenika presudno. Prije no što je prešao na samu morfologiju, Broz je napisao kratak *Pristup* (paragrafi 1 - 4) u kome vrlo stegnuto iznosi vanjske okolnosti nastanka staroslavenskoga jezika te donosi tablicu glagoljičnih i ćiriličnih slova i tumači kako ih treba čitati. Nakon pristupa slijedi *Nauka o glasovih* (paragrafi 5 - 17) za koju je u

---

⁶ Tako npr. u *Enciklopediji Jugoslavije* Ljudevit Jonke je stilizirao svoju natuknicu o Parčiću kao da je on sastavljač, a ne samo izdavač ovoga teksta. I u zborniku *Antun Dragutin Parčić hrvatski jezikoslovac i glagoljaš*, Zagreb 1993. u *Popisu radova Dragutina Parčića* pod br. 21, na 60. str. navodi se ovo djelo kao Parčićevo. Tako i u još nekim radovima.

⁷ August Leskien, *Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*, Zweite Auflage. Weimar 1886.

⁸ Franz Miklošič, *Vergleichende Grammatik der slavische Sprachen*, Wien 1852 - 1874.

⁹ Gjuro Daničić, *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII. vijeka*, Beograd 1874.

predgovoru knjizi imao potrebu napisati da ju je dodao "ne kao osobitu naučnu gradju, nego kao nekakvo pomagalo za bolje razumijevanje oblika samih ..." ¹⁰ Dok danas čitate Brozova tumačenja staroslavenskih glasova od prije 115 godina, nužno uočavate da se u njima nalazi sve što i u današnjim udžbenicima staroslavenskoga jezika, tj. Broz je svojim gimnazijalcima ponudio sve ono što svojim studentima na studijima slavenskih jezika nude današnji priređivači! To se ne tiče samo opsega, nego i kvalitete obavijesti, stručne i metodičke. Usudio bih se reći da samo jednu Brozovu tvrdnju ne bismo mogli naći u nama suvremenim udžbenicima: "Sasvim je krivo čitati ѣ kao je." ¹¹ Držao je da se taj grafem mora čitati ili kao ja (na početku riječi i iza samoglasnika) ili kao zatvoreno e (on kaže: "po kajkavskom izgovoru"). Nasljedovao je u tome Leskiena koji piše da je jat "ursprünglich geschlossenes e wie im deutschen See". Ono što još razlikuje Brozov prikaz od suvremenih odsustvo je terminologije za glasovne promjene. Iako vrlo dobro i vrlo primjereno govori o prijetoju, metatezi, protezi itd. nigdje ih ne imenuje, ali vrste glasova redovito naziva njihovim internacionalnim imenima (gutral, velar i sl.). Da su postojali problemi s imenovanjem glasovnih pojava, vidi se i po Maretićevoj bilješci u osvrtu na Brozove *Crtice iz hrvatske književnosti* u kojoj govori o terminu *prijetoj*. ¹² Za povijest hrvatske filologije zanimljivo je da se u vezi s ovom knjigom prvi put stručnoj javnosti predstavio Josip Florschütz s vrlo umjesnim primjedbama koje se nisu ticale samo Brozovih, nego i Leskienovih i Miklošičevih gledišta. Njegova recenzija ¹³ odaje znalca dobro upućenoga u poredbeno jezikoslovlje. Upozorava Broza da je mogao o jat u spretnije govoriti da je vodio računa o njegovu dvostrukom podrijetlu, diftonškom i monofonškom. Vrlo je zanimljiva Florschützova tvrdnja da "nije zgodno, što je pisac u § 8. do vokalnoga reda e - o metnuo red e - ê, kao što niti ѣ - y do ѣ, y - u, a manjka б - i prema б, i - ѣ." ¹⁴ Vrlo je dobro i upozorenje da svako рѣ, лѣ nije u staroslavenskom bilo sonantom (Florschütz upozorava da od *рѣскрѣсъ* nalazimo u spomenicima *рѣскрѣсъ*, ali nikada ne nalazimo *рѣстѣ*).

¹⁰ Dr. Ivan Broz, *Oblici jezika staroga slovenskog s dodatkom o postanju oblika jezika hrvatskoga ili srbskoga za VII. i VIII. razred gimnazija*, Zagreb 1889, str. III.

¹¹ Isto kao 10, str. 4.

¹² Maretić, isto kao 5, str. 229: "Za glasovni pojav, koji se njemački veli *Ablaut*, ja upotrebljavam u svojim predavanjima riječ *prijetoj*. Narodu je poznat glagol *previjati* sa značenjem "glas mijeñati" n. pr. zakukaću kao kukavica, *previjaću* kao lastavica, - pak se prema tome glagolu može načiniti supstantiv *prijetoj*, koji može značiti, da se jedan vokal mijeña u drugi. Dugo sam se mućio, dok sam se domislio riječi *prijetoj*. Tko od našijeh filologa nađe bolju zamjenu za ñem. *Ablaut*, biću mu veoma zahvalan, ako mi javi. Riječi *prijeglas* ne bih mogao primiti, jer se tom rijećju boje oznaćuje ñem. *Umlaut*, koje je ñešto drugo nego *Ablaut*."

¹³ Književna smotra 12, Zagreb 1890, str. 89 - 92.

¹⁴ Isto kao 13, str. 90.

Za obradu deklinacija (paragrafi 18 - 75 u prvom izdanju) može se dati jednako dobra ocjena kao za obradu glasova, tj. nema bitne razlike između Brozova i suvremenih nam prikaza staroslavenskih sklonidbi. Florschütz je i njemu i Leskienu prigovorio što su u instrumentalu jednine u-osnova stavili oblik *synomъ* umjesto "pravilnoga *synomъ*".¹⁵ Nije prihvatio Brozovo objašnjenje da u spomenicima nalazimo samo oblik s *-omъ* jer to je "samo puki slučaj", a osim toga "da se je Broz, dotično Leskien, držao principa, da se samo oni oblici smiju primiti u paradigmatu, koji se nalaze u odredjenim spomenicima, onda toga mnogo ne bi smjelo stajati."¹⁶ Florschütz nabraja *kamene* (N. mn.), *materьhъ* (L. mn.), dvojske oblike *materi*, *materu*, *materьma* i sl. Drži da je Broz trebao nešto reći i o rednim brojevima, da je malo jasnije trebao istaknuti razliku u deklinaciji između *kamy* i *dbnъ* i još ponešto, ali također drži da je Broz u pojedinostima uspješniji od Leskienu i Miklošiča, npr. kada piše *graždanьmъ* (D. mn.), *graždanьhъ* (L. mn.) ili kada u N. mn. piše *sii* (od zamjenice *sb*), a ne *si*, kako su po Miklošiču navikli (to se onda odnosi i na N. dv. ženskoga i srednjega roda). I pohvale i primjedbe su utemeljene, ali važno je uočiti da se primjedbe odnose na Brozov odabir između rješenja koja su se nudila u tadašnjoj literaturi, a ne na kakve drastične propuste. Tome valja dodati da Broz i u dijelu udžbenika u kome govori o staroslavenskim deklinabilnim riječima, rijetko ali umjesno, upozorava na odgovarajuće starohrvatske oblike (kad govori o zamjenicima *sb* i *kyi*, on upozorava učenike da će ih u hrvatskim starim tekstovima sresti u obliku *saj* i *ki*).

Dioba glagola u svim je vremenima izazivala sporove: dijelili su ih s obzirom na infinitivnu i s obzirom na prezentsku osnovu, kadšto i kombinirajući završetke jedne i druge. Broz slijedi u tome Miklošiča, pa mu je kriterij infinitivna osnovu: tako dobiva šest vrsta (za prvu kaže da je korijen jednak osnovi, danas bismo rekli da su to glagoli s nultim sufiksom, a onda slijede -no-, -ê-, -i-, -a-, -ova-). Prva, treća i peta vrsta dijele se dalje na razdjele. Florschütz pozdravlja takvu diobu jer didaktički razlozi govore za nju (učenici su u nižim razredima naučili na nju jer se nje držala i Divkovićeva gramatika), ali je zanimljivo da Šurmin misli, pozivajući se također na didaktičke razloge, da bi bilo bolje pridržavati se Leskienu jer mu je podjela jednostavnija, a učenici i tako u nižim razredima ne nauče Miklošičevu podjelu.¹⁷ Čini se da je bliži istini Šurmin jer svakako nije bilo lako uz svaki glagolski oblik učiti kako koje vrste i koji razredi tvore paradigmatu. Inače, objašnjenja kako se oblikuju glagolska vremena i načini slična su onima u današnjim staroslavenskim gramatikama i udžbenicima te se ozbiljnija razlika nalazi samo kod tumačenja aorista. Naime, Broz dijeli aoriste na proste i složene, ove druge dalje dijeli na aoriste na -s (vêšb) i

¹⁵ Isto kao 13, str. 90.

¹⁶ Isto kao 13, str. 90.

¹⁷ Đuro Šurmin, *Oblici jezika staroga slovenskoga za VII. i VIII. razred gimnazijski*, "Nastavni vjesnik" 9, Zagreb 1901, str. 129 - 133.

auriste na -h koji opet mogu biti bez osnovnoga vokala (čuħb) i s osnovnim vokalom (vedohb). To znači da je sigmatski prvi aorist podijeljen na dvije skupine i da je druga skupina toga aorista po Brozu bliža sigmatskom drugom aoristu, što danas nitko ne prihvaća.

Pregled razvoja glasova u hrvatskom kratko govori o sudbini jerova, jeryja, jata, nosnih samoglasnika, sonantnoga *r*, suglasnika *č* i *žd* te o promjeni l>o. Razvoj oblika kratko i sustavno uspoređuje hrvatske sa staroslavenskim oblicima s rijetkim izletima u dijalektologiju. Dijalektološke su se spoznaje nešto uvećale u narednim izdanjima koja je priredio Stjepan Bosanac, a te je spoznaje oblikovao Đuro Šurmin. On je to i obrazložio u svojoj recenziji trećega izdanja Brozova udžbenika¹⁸ napretkom dijalektologije od vremena Brozove smrti i činjenicom da se u čitanci nalaze tekstovi iz svih naših narječja. Brozova jezikoslovna darovitost, ali i radom stečena kompetencija, vidi se u razumijevanju što je važnije, a što manje važno i u izvanredno jasnim formulacijama. Učenik koji bi ovladao onim što je ponudio Broz, znao bi iz staroslavenskoga jezika barem onoliko koliko današnji studenti slavenskih jezika. Dok čitate taj udžbenik, pa reakcije kao što je Florschützova, nužno osjetite poštovanje prema razini hrvatske filologije u 19. stoljeću. Nije stoga čudno da su se i poslije drugoga svjetskoga rata još služili tim udžbenikom, kako nam svjedoči Zlatko Vince.¹⁹

Ne jednom je isticano da u novijoj povijesti hrvatskoga glagoljaštva nije bilo važnijega događaja od pojave Parčićeva *Rimskoga misala* iz 1893. Naime, tim je misalom, nakon 250 godina rusificiranja hrvatskih glagoljičnih liturgijskih knjiga, ponovno vraćena u knjige hrvatska redakcija staroslavenskoga jezika. Misal je doživio još dva izdanja: 1896. i 1905. S obzirom na sve teškoće koje je prolazilo hrvatsko glagoljaštvo, pojava je ovoga misala doživljavana kao svjetlo na kraju tunela. Visoku kakvoću misalskih tekstova osigurao je odličan znalac hrvatske glagoljaške tradicije Antun Dragutin Parčić, ali očito se javila i potreba da se u kratkom tekstu pojasni izgovorna norma hrvatske glagoljice jer je rusifikacija unijela nesigurnost. Stoga je po želji senjskoga biskupa Jurja Posilovića Ivan Broz priredio *Mali azbukvar za pravilno i jednolično čitanje glagoljice u novih crkvenih knjigah po hrvatskoj recenziji* koji je Dragutin Parčić otisnuo u Propagandinoj tiskari u Rimu 1894. To je, kao što

¹⁸ Isto kao 17, str. 130: "Čitanka iz umjetne literature ima štiva iz sva tri naša dijalekta; sve naše gimnazije moraju čitati bar dijelove iz tih književnih radova... Znam iz iskustva, da učenike zanimaju oni oblici, koji se govore u njihovu kraju, a budući da ih nema u školskoj knjizi, a opet se razlikuju od starih slovenskih oblika, svakako ih je onda - bar u glavnom - vrijedno navesti."

¹⁹ Isto kao 1, str. 31: "I danas rado zagledavam u svoj primjerak Brozove knjige koju sam dao i uzeti, a po kojoj smo radili i učili u seminaru za staroslavenski kod tadašnjeg asistenta Jonkea, uspoređujući stariji i noviji hrvatski jezik sa staroslavenskim."

Povijest nacionalne kulture, znamo to dobro, ne čine samo njezini vrhovi. Tako je i sa svakom sastavnicom kulture, pa i s filologijom. Brozovo se djelo ne može mjeriti s Jagićevim, Maretićevim, Ivšićevim i njima sličnima, novijima, ali bez njegova udjela ne može se dobro razumjeti ni hrvatska filologija u njegovu vremenu, ni kasnija njezina dostignuća. Analiza koju smo proveli pokazuje da je on vrlo dobro razumio slavensku i hrvatsku jezičnu starinu mada one nisu bile njegov prvi znanstveni interes. Za svoga kratkoga života uradio je vrlo mnogo i još više zasnovao. Ono što je ostvario ne treba nikakvih popusta u ocjenjivanju: riječ je o poštovanju vrijednom djelu.

SUMMARY

Stjepan Damjanović

BROZ'S COMPETENCY OF SLAVIC AND CROATIAN LINGUISTIC HERITAGE

The Croatian philologist Ivan Broz (1852-1893) is known merely of his *Croatian Orthography (Hrvatski pravopis)*, although during his short life he achieved other relevant works, too. In this paper author focuses on Broz's schoolbook for Old Church Slavonic named *Oblici jezika staroga slovenskoga* that came out first in 1889, and further on was published in six issues - which means that during several decades Croatian pupils learned from it grammatics for Old Church Slavonic and the basis of the history of Croatian language. A short work named *Mali azbukvar za pravilno i jednolično čitanje glagoljice u novih crkvenih knjigah po hrvatskoj recenziji* (Rome, 1894.) is also mentioned in the paper. It was printed by the well-known linguist and glagolitic priest Antun Dragutin Parčić who is usually also held as its author - however the book was written by Ivan Broz. Both of the mentioned works show a great competency of Broz to the history of Slavic and Croatian language.

Key words: Old Church Slavonic, Old Croatian Language, history of Slavistic